

ПОЧАТКОВА ОСВІТА. ДОШКІЛЬНЕ ВИХОВАННЯ

УДК 373.3:37.015.31-044.352

Наталія БЕССАРАБ,

наукова співробітниця відділу інноваційної діяльності та дослідно-експериментальної роботи ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти», м. Київ

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИХОВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті сформульовано та теоретично обґрунтовано поняття міжкультурної толерантності, виокремлено його критерії (когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий), що були визначені в ході дослідження проблеми виховання міжкультурної толерантності молодших школярів. Проаналізовано теоретичні та прикладні педагогічні дослідження з питань упровадження міжкультурної толерантності в освітній процес. Висвітлено результати ефективності педагогічних умов виховання міжкультурної толерантності на основі математично-статистичного аналізу, охарактеризовано організацію полікультурного виховного середовища.

Ключові слова: міжкультурна толерантність, педагогічні умови, молодші школярі, полікультурний простір.

В статье сформулировано и теоретически обосновано понятие межкультурной толерантности, выделены его критерии (когнитивный, эмоционально-ценностный, поведенческий), которые были определены в ходе исследования проблемы воспитания межкультурной толерантности младших школьников. Проанализированы теоретические и прикладные педагогические исследования по вопросам внедрения межкультурной толерантности в образовательный процесс. Представлены результаты эффективности педагогических условий воспитания межкультурной толерантности на основе математико-статистического анализа, охарактеризована организация поликультурной воспитательной среды.

Ключевые слова: межкультурная толерантность, педагогические условия, младшие школьники, поликультурное пространство.

The article formulates and theoretically substantiates the concept of «intercultural tolerance», its criteria (cognitive, emotional-value, behavioral), which were determined during the study of the problem of education of intercultural tolerance of young pupils. An analysis of theoretical and applied pedagogical researches on issues of introduction of intercultural tolerance in the

educational process is made. A complex of methods, determined by the specificity of the problem under investigation, and their scientific terminology analysis are used.

The effectiveness of pedagogical conditions for the development of intercultural tolerance on the basis of mathematical and statistical analysis and defined: organization of a multicultural educational environment for the formation of the foundations of intercultural tolerance; formation of professional competence of teachers, mastering the experience of forming intercultural tolerance; the results of the creation of conditions for the self-development of children, the desire to establish tolerant relations between representatives of different cultures are highlighted.

It is noted that the education of intercultural tolerance of young pupils depends on the organized multicultural educational environment for the formation of the foundations of intercultural tolerance, the formed professional competence of teachers and the formation of positive motivations among children about revealing a tolerant attitude to others. For the development of pupils of the young school age, the skills of tolerant attitude towards representatives of other nationalities laid down in the basis of communicative competence can be used in the studied foreign language.

The purpose of development of pupils' ability to use a foreign language as an instrument in dialogue of cultures of the modern world is outlined; implementation involves the formation of communicative and socio-cultural competences of pupils by means of a foreign language in preparation for intercultural communication in various spheres of life, education of intercultural tolerance.

Key words: intercultural tolerance, pedagogical conditions, young schoolchildren, multicultural space.

Для України як поліетнічної держави, яка обрала євроінтеграційний курс розвитку, особливого значення набуває сьогодні проблема виховання у підростаючого покоління міжкультурної толерантності, що передбачає вміння встановлювати й підтримувати дружні відносини з представниками інших етнічних, соціальних, вікових і професійних груп, коректно позиціонувати себе, зберігаючи власну ідентичність.

Зважаючи на процеси глобалізації та інтеграції України до Європейського Співтовариства, заклади загальної середньої освіти (ЗЗСО) мають готувати учнів до життя в умовах міжкультурного розмаїття, співіснування національних та загальнолюдських цінностей як частини світової духовної культури.

Концепція Нової української школи передбачає всебічний розвиток дитини, її нахилів, здібностей, компетентностей, наскрізних умінь відповідно до вікових особливостей. Сучасний контекст шкільної іншомовної освіти висвітлює також новий погляд щодо взаємозв'язку освіти та культури, створення мовного освітнього простору для учнів, виховання міжкультурної толерантності.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Досліджуючи проблеми толерантності, вітчизняні та зарубіжні науковці пропонують розглядати процес виховання даної особистісної якості за певною моделлю, що, фактично, є філософською концепцією виховання, яка визначає принципи й особливості організації виховання та сформовані на їх основі зразки виховної практики. Проблеми полікультурної освіти перебувають у центрі наукової уваги багатьох дослідників (О. Антонюк, Р. Антонюк, М. Араджіоні, З. Асанова, Т. Атрощенко, З. Гасанов, О. Доморовська, В. Свух, Я. Журецький, Т. Зякун, І. Лебідь, І. Руденко, Г. Філіпчук та ін.). Процеси діалогу культур в освітній галузі вивчають В. Аношкіна, В. Калінін, Л. Бурман, Л. Гончаренко, К. Лях, В. Морозов, В. Присакар, С. Черепанова, а питання толерантності, емпатії, зокрема в міжетнічних відносинах – В. Бакальчук, Т. Білоус, С. Бондарева, О. Грива, Л. Журавльова, В. Кузьменко, О. Лазаріді, В. Лекторський, Н. Платонова, Ю. Яценко та ін.

Метою статті є доведення необхідності використання педагогічних умов у вихованні міжкультурної толерантності молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. Термін *«міжкультурна толерантність молодшого школяра»* як інтегративне особистісне утворення спрямоване на потребу й готовність учня початкових класів до конструктивної взаємодії з однолітками незалежно від національної, соціальної, релігійної приналежності; прийняття, розуміння та інтерес до культури і традицій різних народів, стійка особистісна властивість, що характеризується визнанням права на відмінність і вмінням доброзичливого ставлення до цінностей інших зі збереженням власної гідності; сформованістю вміння налагоджувати відносини з іншими людьми шляхом діалогу.

Для розуміння педагогічних умов виховання міжкультурної толерантності передусім варто розглянути сутність термінів *«умова»* та *«педагогічна умова»*. Так, Великий тлумачний словник сучасної української мови поняття *«умова»* трактує як: «вимога, що висувається однією зі сторін; усний чи письмовий договір про що-небудь; правила, встановлені в будь-якій сфері життя, діяльності; обставина, що уможливило здійснення, створення чого-небудь або сприяє чомусь [2]. У Філософському енциклопедичному словнику *«умова»* розглядається як «сукупність об'єктів, необхідних для виникнення чи існування зміни даного об'єкта (що зумовлюється)» [7].

Таким чином, аналіз педагогічної літератури свідчить про відсутність єдиного підходу до визначення поняття *«педагогічні умови»*. Зокрема, дане поняття розглядається як чинник, обставина, засіб, можливість змісту, методів та організаційних форм тощо.

Проблему визначення педагогічних умов осмислено в наукових працях В. Андрєєва, А. Аюрзанайна, О. Бражнич, В. Козакова, В. Манько П. Підкасистого та ін. Педагогічні умови виховання толерантності описано О. Волошиною, С. Герасимовим, М. Горват, С. Добрянською, Г. Коберник, Е. Койковою, Ю. Котелянцем О. Столяренко, І. Сухопаровою, які характеризують їх як формування позитивного відношення молодших школярів до себе і представників інших культур, вироблення навичок толерантної поведінки та зазначають, що педагогічним умовам виховання толерантності молодших школярів притаманна власна специфіка.

Так, дослідниця Г. Коберник у ході дослідження встановила, що «неабияке значення для підвищення ефективності формування толерантних відносин молодших школярів має дотримання таких умов, як демократизація шкільного життя, забезпечення самостійності, терпимості, стриманості, поваги до інакомислячих людей, формування критичного мислення, ініціативності, свободи вибору й відповідальності на основі оновлення форм самоврядування учнів; опора на особистісний підхід у вихованні; формування потреб у емоційному контакті, розумінні іншої людини, повазі її гідності, у самоповазі» [5]. На думку М. Горват, найбільш ефективними є такі педагогічні умови виховання толерантності, як підготовка вчителів та батьків до виховання толерантності молодших школярів в умовах інтерактивного педагогічного спілкування; впровадження в освітній процес початкової школи поетапної програми виховання толерантності засобами інтерактивного педагогічного спілкування на уроках та в позакласній роботі; цілеспрямоване й активне використання змісту освітніх галузей і форм організації навчально-виховного процесу з метою формування в молодших школярів еталонів толерантного ставлення до оточуючих [3].

Науковці О. Грива, Т. Гурова, Н. Кічук, Е. Койкова доводять, що «ефективною умовою формування толерантності є наявність полікультурного простору». Зокрема, Е. Койкова визначає полікультурний простір, як «співіснування у певному соціумі різноманітних етнокультурних спільнот із притаманним їм усвідомленням власної ідентичності, що забезпечує їх рівноправність, толерантність та органічність зв'язку зі значною крос-культурною спільнотою, взаємозбагачення культур, а також наявність та визнання спільної загальнодержавної системи норм та цінностей, які становлять основу громадянської свідомості кожного члена соціуму» [6]. Т. Мотуз доводить, що «для виховання толерантності важливе значення має організація виховного середовища з характерною їй множинністю, тобто людина не лише повинна бути готова до сприйняття відмінностей, а й в оточенні інших бути здатна здійснювати взаємодію, не втрачаючи при цьому себе» [7].

Ураховуючи ідеї М. Горват, С. Добрянської, Г. Коберника, Т. Мотуз та інших науковців, вважаємо, що умови дієвого використання освітнього середовища мають стосуватися насамперед психодідактичних (зміст і методи навчання та виховання) та соціальних (характер взаємовідносин усіх суб'єктів освітнього процесу) складових освітнього середовища.

Аналіз науково-педагогічних досліджень дає змогу виокремити *чотири блоки педагогічних умов* (організаційні, методичні, технологічні, соціально-психологічні), які сприяють формуванню основ міжкультурної толерантності. Обгрунтуємо їх докладніше.

Організаційні умови формування основ міжкультурної толерантності молодших школярів передбачають:

- організацію полікультурного виховного середовища з метою формування основ міжкультурної толерантності;
- забезпечення єдності наукових знань, емоційно-мотиваційних суджень та практичних дій щодо формування основ міжкультурної толерантності;
- конструювання толерантного змісту освіти та виховання молодших школярів відповідно до сучасних тенденцій;
- організацію педагогічної взаємодії, встановлення демократичних відносин;
- створення умов для саморозвитку дітей, виявлення ними прагнення допомагати встановленню толерантних взаємовідносин між представниками різних культур.

Методичні умови формування основ міжкультурної толерантності молодших школярів включають:

- педагогічно доцільні форми, методи і засоби;
- сукупність традиційних та інноваційних форм і методів виховання;
- питання формування професійної компетентності педагогів, опанування ними досвідом формування міжкультурної толерантності (організація спеціальних науково-методичних, науково-практичних семінарів, «круглих столів», конференцій);
- навчально-методичне та організаційно-технічне забезпечення виховного процесу;
- застосування кадрового потенціалу закладів загальної середньої освіти.

До *технологічних умов* формування основ міжкультурної толерантності молодших школярів відносимо:

- залучення дітей до активного діалогу із представниками різних культур;
- роботу з педагогами щодо формування в молодших школярів основ міжкультурної толерантності;
- залучення дітей до колективного обговорення проблем, пов'язаних із вихованням міжкультурної толерантності (на матеріалі художніх творів і реальних життєвих ситуацій);
- роботу з батьками щодо формування в молодших школярів основ міжкультурної толерантності;
- використання групових форм виховної взаємодії, що забезпечують позитивну мотивацію на міжкультурну творчу взаємодію.

Соціально-психологічними умовами формування основ міжкультурної толерантності молодших школярів є:

- створення сприятливого соціально-психологічного клімату в закладі освіти;
- формування в дітей позитивних мотиваційних установок на спілкування, взаємодію, необхідність виявлення толерантного ставлення до інших;
- урахування в системі освітньої діяльності психологічних особливостей молодших школярів;
- стимулювання розвитку мотивів формування основ міжкультурної толерантності;
- розвиток оптимальних моделей поведінки в системі «вчитель – учень – дитячий колектив – батьки».

Для визначення рівня значущості вищезначених педагогічних умов нами було використано методи математичної статистики. Групі експертів (загалом 47 осіб, зокрема професори та викладачі кафедр Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького та Інституту проблем виховання НАПН України) було запропоновано визначити найбільш значущі умови формування основ міжкультурної толерантності на основі розроблених нами списків.

Застосувавши *метод математично-статистичного аналізу*, нами було здійснено відбір найбільш ефективних педагогічних умов (саме їх експерти обирали найчастіше) формування основ міжкультурної толерантності молодших школярів. Даний метод дав змогу провести необхідні математичні розрахунки та визначити середню зважену оцінку. Слід зауважити, що ключова роль при цьому приділялася саме *середній зваженій оцінці* (більшій ніж 4).

Зосередимо основну увагу на розгляді основних умов.

Середня зважена оцінка обчислювалася нами за формулою:

$$x = \frac{\sum_{k=1}^5 kw_k}{\sum_{k=1}^5 w_k}$$

де w_k – кількість респондентів, які вибрали оцінку k .

Проаналізувавши результати *організаційних умов* (див. табл. 1), нами було з'ясовано, що середня зважена оцінка найбільша у показниках № 1 та № 5, до яких належать такі (найбільш значущі) умови формування міжкультурної толерантності, як: «організація полікультурного виховного середовища для формування основ міжкультурної толерантності» (4,47); «створення умов для саморозвитку дітей, виявлення ними прагнення допомагати встановленню толерантних відносин між представниками різних культур» (4,37).

Таблиця 1

Організаційні умови формування міжкультурної толерантності молодших школярів

№ з/п	Умови	Оцінка важливості					Середня зважена оцінка
		1	2	3	4	5	
1	Організація полікультурного виховного середовища для формування основ міжкультурної толерантності	2	2	8	11	24	4,47
2	Забезпечення єдності наукових знань, емоційно-мотиваційних суджень та практичних дій щодо формування основ міжкультурної толерантності	13	18	6	3	7	2,99
3	Конструювання толерантного змісту освіти та виховання молодших школярів у відповідності до сучасних тенденцій	10	4	7	17	9	3,11
4	Організацію педагогічної взаємодії, встановлення демократичних стосунків	9	14	5	9	10	3,09
5	Створення умов для саморозвитку дітей, виявлення ними прагнення допомагати встановленню толерантних відносин між представниками різних культур	4	5	8	9	21	4,37

На нашу думку, представлені відповіді педагогів-експертів спричинені тим, що здійснення й упровадження міжкультурно толерантної діяльності можливе лише за умови організації полікультурного виховного середовища для формування основ міжкультурної толерантності.

Здійснивши аналіз **методичних умов** (див. табл. 2), ми з'ясували, що середня зважена оцінка найбільша у показниках № 1 та № 3, до яких належать

такі умови формування міжкультурної толерантності, як: «включення педагогічно доцільних форм, методів, засобів формування міжкультурної толерантності молодших школярів» (4,27); «формування професійної компетентності педагогів, опанування ними досвідом формування міжкультурної толерантності (організація спеціальних науково-методичних, науково-практичних семінарів, «круглих столів», конференцій)» (4,39).

Таблиця 2

Методичні умови формування міжкультурної толерантності молодших школярів

№ з/п	Умови	Оцінка важливості					Середня зважена оцінка
		1	2	3	4	5	
1	Включення педагогічно доцільних форм, методів, засобів формування міжкультурної толерантності молодших школярів	8	2	3	15	19	4,27
2	Поєднання традиційних та інноваційних форм і методів виховання	6	7	8	18	8	3,11
3	Формування професійної компетентності педагогів, опанування ними досвідом формування міжкультурної толерантності (організація спеціальних науково-методичних, науково-практичних семінарів, «круглих столів», конференцій)	6	1	7	9	24	4,39
4	Навчально-методичне та організаційно-технічне забезпечення виховного процесу	5	14	4	18	6	2,49
5	Застосування кадрового потенціалу закладів загальної середньої освіти	4	6	19	10	8	2,88

Відповідно до результатів математично-статистичного аналізу **технологічних умов** (див. табл. 3) найбільша середня зважена оцінка була визначена нами в показниках № 3 та № 5, до яких належать такі умови формування міжкультурної толерантності, як: «залучення дітей до колективного обговорення питань, пов'язаних із вихованням міжкультурної толерантності (на матеріалі художніх творів і реальних життєвих ситуацій)» (3,12);

«використання групових форм виховної взаємодії, які забезпечують позитивну мотивацію на міжкультурну творчу взаємодію» (3,13). Математично-статистична обробка результатів свідчить, що під час визначення методичних умов виховання міжкультурної толерантності молодших школярів найбільша середня зважена оцінка 3,13, але для нашого дослідження ці умови не надто значущі.

Таблиця 3

Технологічні умови формування міжкультурної толерантності молодших школярів

№ з/п	Умови	Оцінка важливості					Середня зважена оцінка
		1	2	3	4	5	
1	Залучення дітей до активного діалогу з представниками різних культур	8	10	15	4	10	3,02
2	Робота з учителями щодо формування в молодших школярів основ міжкультурної толерантності	5	18	21	2	1	3,06
3	Залучення дітей до колективного обговорення питань, пов'язаних із вихованням міжкультурної толерантності (на матеріалі художніх творів і реальних життєвих ситуацій)	1	6	24	7	9	3,12
4	Робота з батьками щодо формування в молодших школярів основ міжкультурної толерантності	19	18	2	6	2	2,97
5	Використання групових форм виховної взаємодії, що забезпечують позитивну мотивацію на міжкультурну творчу взаємодію	15	15	2	3	12	3,13

Опрацювавши результати **соціально-психологічних умов** (див. табл. 4), нами було з'ясовано, що найбільша середня зважена оцінка відзначена в показниках № 2 та № 4, до яких належать такі (найбільш значущі) соціально-психологічні умови формування міжкультурної толерантності, як: «формування в дітей позитивних мотиваційних установок на спілкування, взаємодію, необхідність виявлення толерантного ставлення до інших» (4,27); «стимулювання розвитку мотивів формування основ міжкультурної толерантності» (4,23).

Беручи до уваги представлені вище показники, нами було виокремлено такі педагогічні умови, які, на нашу думку, забезпечують ефективний вплив на формування міжкультурної толерантності:

- організація полікультурного виховного середовища для формування основ міжкультурної толерантності;
- формування професійної компетентності педагогів, опанування ними досвідом формування міжкультурної толерантності (організація спеціальних науково-методичних, науково-практичних семінарів, «круглих столів», конференцій);

Соціально-психологічні умови формування міжкультурної толерантності молодших школярів

№ з/п	Умови	Оцінка важливості					Середня зважена оцінка
		1	2	3	4	5	
1	Створення сприятливого соціально-психологічного клімату в закладі освіти	6	6	3	17	15	4,02
2	Формування в дітей позитивних мотиваційних установок на спілкування, взаємодію, необхідність виявлення толерантного ставлення до інших	1	2	7	15	22	4,27
3	Урахування в системі навчально-виховної роботи психологічних особливостей молодших школярів	0	15	8	14	10	3,03
4	Стимулювання розвитку мотивів формування основ міжкультурної толерантності	3	2	1	18	24	4,23
5	Розвиток оптимальних моделей поведінки в системі «учитель – учень – дитячий колектив – батьки»	8	17	10	5	7	2,59

- створення умов для саморозвитку дітей, виявлення ними прагнення допомагати встановленню толерантних відносин між представниками різних культур;

- включення педагогічно доцільних форм, методів, засобів формування міжкультурної толерантності молодших школярів.

Висновки. Отже, виховання міжкультурної толерантності молодших школярів передусім залежить від організованого полікультурного виховного середовища з метою формування основ міжкультурної толерантності, сформованої професійної компетентності педагогів та формування у дітей позитивної мотивації щодо виявлення толерантного ставлення до інших.

Виникає потреба інтеграції змісту освіти, видів людської діяльності, творчого потенціалу кожного зокрема та суспільства в цілому, досвіду реалізації особистісної позиції, методів найбільш орієнтованих на розвиток толерантності. Засобами формування міжкультурної толерантності можуть слугувати різноманітні спецкурси, факультативи або навчальні модулі. Вивчення іноземної мови допомагає дітям оволодівати новими засобами оформлення думок, умінню замислюватися над особливостями рідної мови, своєрідністю правопису та побудови іноземної мови (фонетичної, лексичної, граматичної). Для розвитку в учнів молодшого шкільного віку навичок толерантного ставлення до представників інших національностей покладено в основу комунікативної компетенції, вони також можуть бути використані під час вивчення іноземної мови. Результатом діяльності вчителя має стати розвиток толерантної особистості учня початкової школи. Доведено, що учні молодшого шкільного віку з достатнім рівнем розвиненості толерантності успішно взаємодіють у колективі однокласників, можуть легко протистояти інтолерантним відносинам, а також, що особливо важливо, є достатньо соціально адаптованими у середовищі класу та школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Бех І. Д. Виховання особистості. Кн. 2. Особистісно орієнтований підхід : науково-практичні засади / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 278 с.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
- Горват М. В. Педагогічні умови виховання толерантності в молодших школярів / М. В. Горват // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2014. – Вип. 34. – С. 57–60. – (Серія «Педагогіка. Соціальна робота»).
- Грива О. А. Соціально-педагогічні основи формування толерантності в дітей і молоді в умовах полікультурного середовища / О. А. Грива. – К., 2005. – 228 с.
- Коберник Г. І. Формування толерантності молодших школярів у процесі інтерактивних технологій навчання / Г. І. Коберник // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / гол. ред. М. Т. Мартинюк. – Умань : РВЦ «Софія», 2007. – 259 с.
- Койкова Е. І. Виховання толерантності в молодших школярів на уроках музики в умовах полікультурного простору [Текст] : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 / ; Східноукраїнський національний ун-т ім. Володимира Даля. – Луганськ, 2008. – 20 с.
- Мотуз Т. В. Гендерна толерантність: соціально-педагогічний аспект / Т. В. Мотуз // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2015. – № 8. – С. 361–372.
- Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. Сковороди; [редкол. : В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. – Київ : Абрис, 2002. – Т. VI. – 742 с.

Дата надходження до редакції: 29.05.2019 р.